

Rigó Róbert

A bizalom eróziója és újjáépítésének szükségessége a 21. században

A bizalom és társadalmi tőke szerepe napjaink társadalmában

A társadalmi tőke és a bizalom az ezredfordulóra a társadalomtudományok egyik leggyakrabban használt kulcsfogalmává vált. A különféle társadalmi jelenségek magyarázatára egyre szélesebb körben használják e két fogalmat a szociológiában, a szociálpszichológiában, a pszichológiában, a magatartástudományokban, a kulturális antropológiában, a politikatudományban, a gazdaságtudomány és az egészségügy területén is. A társadalmi tőke fogalma kialakulásának és fejlődésének megvan a maga történetisége, ám ennek ismeretétől most eltekintünk.¹ A fogalom meghatározása nem egységes, bár számos közös eleme van.

A társadalmi tőke elméletével foglalkozó szerzők egy része a társadalmi tőke egyéni fontosságát emeli ki, míg mások a társadalmi hasznosságára helyezik a hangsúlyt. Putnam szerint a társadalmi tőke olyan össztársadalmi érték, amely egyrészt a gazdaság termelékenységét, hatékonyságát is növeli, másrészt a társadalom mindennapi működésének is „kenőanyaga”. Szerinte a társadalmi tőke a bizalmon és az átláthatóságon alapszik, az egyéneket együttműködésre ösztönzi, tehát „a társadalmi tőke az egyének közötti, valamint a köz- és politikai intézmények iránti magas bizalmi szinten nyugszik, ahol a legtöbb érintkezés, társadalmi kapcsolat átlátható és biztonságos.”² Bourdieu a társadalmi tőke magánjellegét hangsúlyozza. Megállapítja, hogy mindannyiunk életében igen nagy jelentősége van a személyes kapcsolathálónak a különféle erőforrások megszerzésében. A társadalmi tőke az egyik legfontosabb erőforrásunk a gazdasági és a kulturális tőke mellett. Megállapítja azt is, hogy az erőforrások megszerzése során a társadalomszerkezet felsőbb pozícióiban lévőknek kiterjedtebb és hatékonyabb kapcsolati háló áll rendelkezésükre, mint a hierarchia alsóbb szintjein lévőknek.³

1 A társadalmi tőke fogalom történeti fejlődésének jelentős szakirodalma van. Például Orbán Annamária és Szántó Zoltán: *Társadalmi tőke*. In: Erdélyi társadalom 2005/2. szám 55–70. o. A legjelentősebb kutatói a témának: Hanifan, Bourdieu, Coleman, Putnam, Fukuyama.

2 Orbán–Szántó: www.socialnetwork.hu/cikkek/OrbanSzanto2007.htm

3 Bourdieu: *Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke*

Fukuyama szerint a társadalmi tőke az a képesség, hogy csoportokban és szervezetekben együtt tudunk dolgozni embertársainkkal a közös célok elérése érdekében. E képesség attól függ az egyes társadalmakban, hogy „a közösség értékei és normái mennyire azonosak, s hogy az emberek mennyire képesek az egyéni érdekeiket a nagyobb csoportok érdekeinek alárendelni. A közös értékek bizalmat szülnek.”⁴ Ezt követően meghatározza a bizalom fogalmát is: „a bizalom a szabályszerű, becsületes és együttműködésre kész viselkedés elvárása egy közösségen belül, a közös normák alapján, e közösség más tagjai részéről.”⁵ Tehát a társadalmi tőke azt jelenti, hogy a társadalom tagjai mennyire képesek együttműködni egymással, ami bizalom nélkül nem lehetséges, a bizalomhoz pedig közös értékekre és normákra, erkölcsre van szükség. A közös értékeket és normákat a szocializáció folyamatában sajátítjuk el, a családban, az oktatási rendszerben, a munkahelyünkön és minden olyan közösségben és intézményben, amellyel kapcsolatba kerülünk az életünk során. A társadalmi bizalom három dimenzióját különböztetik meg: a közvetlen környezettel, rokonokkal, barátokkal, munkatársakkal kapcsolatos interperszonális bizalmat, az ismeretlen személyekkel kapcsolatos bizalmat és a különféle intézményekbe, az államba vetett bizalmat. Az államba vetett bizalom alapvető fontosságú, mert a hatékony kormányzás előfeltétele, nehézségek esetén az állampolgárok csak akkor fogadják el a megszorításokat, ha megbíznak és támogatják a politikai vezetést.

A szociológiában már a 20. század elején használták a társadalmi integráció és a társadalmi dezintegráció vagy anómia fogalmakat a bizalom meglétével, illetve hiányával kapcsolatos jelenségek leírására.⁶ Ha egy társadalomban magas a bizalom szintje és a tagjai jól együtt tudnak működni, akkor integrált társadalomról beszélhetünk, míg azokat, ahol norma- és értékzavar van, a társadalom tagjai nem képesek megfelelően együttműködni és alacsony a bizalom és a társadalmi tőke szintje, azt dezintegrált vagy anómiás állapotban lévő társadalmaknak tekintjük.

Fukuyama könyvében hosszasan elemzi, hogy vannak olyan társadalmak, amelyekben magas a bizalom szintje és erős a társadalmi tőkéjük, míg vannak olyanok is, amelyekben ennek a szintje alacsonyabb. Azok az országok, amelyekben magas a társadalmi tőke szintje, gazdaságilag is sikeresebbek, mint azok, amelyekben alacsony. Szerinte magas a társadalmi bizalom szintje Japánban, Németországban és az Amerikai Egyesült Államokban is az volt korábban, ezért tudtak sikeresek lenni a 20. század második felében.

Egyre több kutatás erősíti meg, hogy ha magasabb a társadalmi tőke, a bizalom szintje, akkor gyorsabb a gazdaság növekedése, tisztább és hatékonyabb a politika, alacsonyabb a deviáns viselkedésű emberek aránya, hatékonyabb a szocializáció⁷, szorosabbak a családi és baráti kapcsolatok, aktívabb és kiterjedtebb

4 Fukuyama 23. o.

5 Fukuyama 45. o.

6 A fogalmakat Durkheim vezette be *Az öngyilkosság* című munkájában.

7 A szocializáció, különösen a politikai szocializáció sajátosságait és problémáit vizsgálta Magyarországon Szabó Ildikó több tanulmányában és könyvében is. Szabó 2000 és Szabó 2009.

a civil társadalom, jobb az emberek lelki és egészségi állapota, tovább élnek, boldogabbnak érzik magukat és az iskolák teljesítménye is magasabb szintű. Tehát a társadalmi tőke és a bizalom növeléséhez olyan általánosan elfogadott normákra, értékrendre, erkölcsre van szükség, amelyeket a szocializáció során hatékonyan elsajátítanak a társadalom tagjai. Ezen túl a bizalom meghatározó szerepet játszik az emberek életében, boldogságérzetében, egészségi állapotában, a közös értékekre és normákra épülő társas kapcsolatok minőségében és kiterjedtségében, a közösséghez tartozás biztonságában és élményében is.

A társadalmi tőke szintjének mérésére nincs általánosan elfogadott, hatékony és pontos módszer. A társadalmi kapcsolatok és csoportok számát, valamint az egyes csoportokban a tagok számát lehet mérni. Mérhetjük a civil szervezetek kiterjedtségét is az egyes társadalmakban. Ugyanakkor igen nehéz mérni az egyes csoportokban a tagok közötti bizalom vagy kötődés erősségét és az emberek együttműködési készségét. A másik módszer a társadalmi tőke mérésére a kérdőíves adatfelvétel a bizalom mértékére és a civil társadalom kiterjedtségére vonatkozóan. A kérdőívekben azt kérdezik meg, hogy mennyire bíznak a megkérdezettek a különféle intézményekben, társadalmi csoportokban. Megkérdezik az egyén társas kapcsolatainak formáját, mértékét, fontosságát (család, rokonok, barátok, munkatársak). Továbbá vizsgálják az állampolgárok aktivitását, politikai tájékozottságát, a civil szervezetekben való részvételt is.⁸ A továbbiakban ismertetünk, a teljesség igénye nélkül, néhány olyan kutatást, amelyek megállapítják, hogy a társadalmi tőke és a bizalom hiánya igen nagy mértékű hazánkban.

A bizalom hiánya napjainkban Magyarországon

Azt hiszem, hogy azok, akik nyitott szemmel járnak és ismerik a magyar gazdaság, társadalom és politika működését, sajátosságait, pontosan tudják, hogy hazánkban az égető bizalomhiány az egyik – ha nem a legnagyobb – tehetétel. Számos nemzetközi és hazai empirikus vizsgálat támasztja alá ezt.

Kopp Mária és Skrabski Árpád a nyolcvanas évek végétől rendszeresen végez országos, reprezentatív mintákon követéses kutatásokat a magyar társadalom lelkiállapotára vonatkozóan. A nemzetközi vizsgálatok megállapították, hogy az étellel való elégedettség, a szubjektív boldogság szintje mind az egészségi állapot, mind a gazdaság fejlődése szempontjából meghatározó jelentőségű, és erősen összefügg egy társadalomban a válások és a munkanélküliség arányával, a bizalom szintjével, a civil szervezetekben való részvétellel, a kormányzat teljesítményével és a hívő, vallásos emberek arányával is.⁹

8 Putnam szerint a civil szervezetekben való részvétel mértéke a társadalmi tőke nagyságának az egyik legfontosabb mutatója.

9 Tomka Miklós megállapította, hogy Magyarország a kevésbé vallásos országok közé tartozik. Egy 31 országot átfogó nemzetközi összehasonlító vizsgálat szerint hazánk az istenhit és a vallásos önjellemzés terén a 23. helyen, az egyháztagok aránya (57,9%) alapján a 24–25. helyen, a legalább havonta templomba járás gyakorisága alapján (17,9%) a 21–22. helyen áll. Tomka azt is megállapítja, hogy a kereszténység olyan vallás, amely a közösségiségre kötelez és az individualizmus önző változatának radikális ellentéte. Tomka 429–430. o.

Egyik nemzetközi összehasonlító kutatás alapján készült tanulmányukban úgy találták, hogy a szubjektív elégedettség skálán a világ országai közül Magyarország 2006-ban a 105. helyen állt, míg Szlovénia a 65., Csehország a 75., Banglades a 102. helyen. A boldogság mértékét és a nehézségekkel való sikeres megküzdést erősen befolyásolja a társas támogatás, a társas kapcsolatok minősége és kiterjedtsége a szülőktől, a barátoktól, a házastárstól, rokonoktól és civil szervezetek részéről. A legerősebb befolyásoló tényező azonban az élet értelmébe vetett hit, az önhatékonyság és a kompetenciaérzés.¹⁰

Skrabski Árpád egy 2008-ban publikált tanulmányában megállapítja, hogy Európában a társadalmi bizalom a skandináv országokban a legerősebb, a norvégok 65%-a, a svédek 60%-a szerint a legtöbb emberben meg lehet bízni, tehát csak a fennmaradó 35 és 40%-ot jellemzi a bizalmatlanság. Magyarországon a társadalmi bizalmatlanság igen magas, az utóbbi években is változott, 1995 és 2002 között csökkent, 2002 és 2006 között erősen emelkedett. 1995-ben az emberek 63%-át jellemezte a társadalmi bizalmatlanság, 2002-ben 58%-át és 2006-ban 69%-át. Ennyien értettek egyet azzal az állítással, hogy „az emberek általában aljasak, önzőek, akik csak ki akarják használni a másikat.” Azzal az állítással, hogy „senki nem törődik azzal, hogy mi történik a másikkal” 1995-ben a magyar népesség 63%-a értett egyet, 2002-ben 50%-a, 2006-ban már 81%-a. Szintén jelentős arányban változott a „legbiztosabb nem bízni senkiben” kijelentéssel kapcsolatos egyetértés mértéke is.¹¹ 1995-ben a megkérdezettek 56%-a, 2002-ben 54%-a és 2006-ban már 70%-a értett egyet ezzel a megállapítással. A rendszerváltást követően a civil társadalom erősödése volt a jellemző, ez a tendencia 2002 után megfordult. Ekkor még a civil szervezeti tagok aránya elérte a felnőtt lakosság 13%-át, ez az arány azonban 2006-ra 10%-ra csökkent. Magyarországon is megfigyelhető, hogy a társadalmi bizalom változása és az ország gazdasági teljesítménye szoros kapcsolatban áll egymással.¹²

Gyórfy Dóra tanulmányában azt vizsgálja, hogy az államba és a politikusokba vetett bizalom mennyire befolyásolja Magyarországon a költségvetési egyensúly stabilitását. Megállapítja, hogy azokban a társadalmakban, amelyekben magas a bizalom szintje, a költségvetési egyensúly megőrzésére is nagyobb az esély. Igazolja, hogy azokban az országokban, ahol alacsony a bizalmi környezet, ott nagyobb mértékű az adócsalás, tehát kisebb a költségvetés bevétele, a politikusok hajlamosabbak a gazdasági populizmusra, a pénzügyileg megalapozatlan ígéretekre és kisebb az esély a strukturális reformokhoz szükséges társadalmi és politikai konszenzus megteremtésére is.¹³

10 Kopp, Skrabski 74–75. o.

11 Kopp Mária egy másik tanulmányában kifejtette, hogy ezt a magatartást ellenségességnek nevezi a szakirodalom. Ez az „ellenséges beállítottság, a bizalom hiánya a legfontosabb károsító tényező mind az egészségromlás, mind az önkárosító magatartásformák, alkoholizmus, drogproblémák, öngyilkossági kísérletek hátterében. Tehát ha a magyar egészségi állapotot javítani akarjuk, akkor az egyik első és legfontosabb teendő az ellenséges beállítottság megváltoztatása.” Kopp 1997. Kopp Mária ellenséges beállítottságnak tekinti azt, amikor a társadalom tagjai nem bíznak egymásban.

12 Skrabski 125–126. o.

13 Gyórfy 275. o.

2009-ben a Gallup közvélemény-kutató cég a világ 120 országában, reprezentatív mintákon vizsgálta, hogy az egyes társadalmak milyenek látják az életüket a jövőre vonatkozóan öt év távlatában. Magyarország a 117. helyre került, ugyanis a magyarok 34,2%-a a saját jövőjét reménytelennek vagy szinte reménytelennek tartja. Az európai országokban általában sokkal alacsonyabb azok aránya, akik ennyire bizalmatlanok, ennyire sötéten látják a jövőjüket. Lengyelországban azok aránya, akik hasonlóan nem bíznak a jövőjükben, 10%, Németországban 7,5%, Ausztriában 3%, Dániában 0,8%, Hollandiában 0,6% és Norvégiában mindössze 0,5%. Magyarország a korábbi vizsgálatokban is az alsó harmadban szerepelt, a 2009-es adatok azonban egészen lesújtóak, csak Pakisztán, Haiti és Burundi társadalmi állnak mögöttünk, vagyis bíznak nálunk is kevésbé a jövőjükben.¹⁴

A 2009-es *Pew Global Attitudes Project* vizsgálat szintén kimutatta, hogy a magyarok a legpesszimistábbak a kelet-közép-európai országok között. A magyarok 77%-a nem hisz a mostani politikai rendszerben, 91% szerint az ország rossz úton haladt, és mindössze a lakosság 15%-a mondta azt, hogy elégedett a saját életével, míg Oroszországban ez az arány 35%, Lengyelországban 44% és Csehországban 49% volt. A rendszerváltás időszakában a magyarok több mint háromnegyede támogatta a kapitalizmust, mára az arányuk 46%-ra csökkent, míg Csehországban ez az arány 79% ma is. Magyarországon a lakosság mindössze 20%-a van jó véleménnyel az európai uniós tagságunkról, míg a szlovákok 58%-a, a lengyelek 63%-a és a csehek 45%-a vélekedik hasonlóan. Magyarországon vannak a legtöbben a volt szocialista országok lakói közül olyanok, akik úgy vélik, hogy most rosszabbul élnek, mint a szocializmus időszakában (72%), és csak 8% azok aránya, akik azt választották, hogy most jobban élnek, mint a rendszerváltás előtt. Ukrajnában a lakosság 12%-a tartotta jobbnak az életét 2009-ben, Szlovákiában 29%, Oroszországban 33%, Csehországban 45% és Lengyelországban 47%, mint a szocializmus időszakában. Tehát a magyarok közel háromnegyede nosztalgiával gondol vissza a szocializmusra, érdekes módon még azok a fiatalok is, akik nem is éltek a rendszerváltás előtt.¹⁵

Skrabski Árpád szerint ugyanakkor az utóbbi években erősödött a társas támogatás mértéke a közvetlen környezetünkben, a házastárs vagy élettárs, a rokonok és a barátok részéről. A rendszerváltás előtt az emberek 68%-a mondta, hogy nehéz helyzetben biztosan számíthatna a rokonaira, barátaira. 1988 és 1995 között a közvetlen társas támogatás mértéke csökkent, 2002-ben már ismét megközelítette az 1988-as szintet, azóta ismét emelkedett, annak ellenére, hogy a társadalmi tőke és a bizalom szintje a társadalomban általában csökkent. Skrabski Árpád megállapította, hogy *„a magyar társadalom tehát a társadalmi tőke csökkenését, az anómia magyarányú növekedését 2002 és 2006 között a társas támogatás jelentős mértékű növekedésével igyekezett kompenzálni. Ez biztató jele a magyar társadalom életképességének.”*¹⁶

14 Hankiss: www.hvg.hu/print/20090929_hankiss_pesszimistak_gallup.aspx Utolsó letöltés 2009. 09. 30.

15 www.portfolio.hu/cikkek.tdp?k=3&i=123750 Utolsó letöltés 2009. 11. 04.

16 Skrabski 127. o.

Több hazai közvélemény-kutatás is azt igazolja, hogy a lakosság egyre kevésbé bízik a demokratikus és állami intézményekben, a parlamentben, a kormányban, az önkormányzatokban, a demokratikusan megválasztott képviselőkben, a politikusokban. A magyar lakosság harmadának nincsenek barátai, minden negyedik ember a kapcsolati, társas erőforrások vonatkozásában hátrányos helyzetű, és a kimondottan kapcsolat-gazdagok aránya a társadalom 10%-át sem éri el.¹⁷

Mindezek az adatok alátámasztják azt a megállapítást, hogy a magyar társadalomban nagyfokú bizalomhiány van, és hogy a társadalom dezintegrációs jeleket mutat már hosszabb ideje. Andorka Rudolf már évtizedekkel ezelőtt felhívta erre a jelenségre a figyelmet, és magyarázatot is igyekezett adni ezen jelenségekre. Szerinte *„feltételezhető, hogy a magyar társadalomban az elmúlt évtizedekben, legalább 1941 óta, de talán már 1914 óta súlyos, anómia- és elidegenedésválság alakult ki. A válság okai lehetnek azok a történelmi-társadalmi megrázkódtatások, a háborús vereségek, az erőszakos, legtöbbször külső hatalmak beavatkozásának hatására végbement rendszerváltások, amelyek 1918 óta a magyar társadalmat érték. Szerepet játszhatott azonban az 1945 óta végbement gyors, sőt erőltetett iparosítás, a nagy belső vándorlás is, amely bomlasztotta a régi kisközösségek integrációs erejét. Mivel ezeknek a gazdasági-társadalmi változásoknak sok vesztese volt, akik kimaradtak a változások előnyeiből, viszont azoknak a hátrányait súlyosan elszenvedték, az anómia különösen súlyossá válhatott a vesztes rétegekben, településeken.”*¹⁸

További súlyos probléma, hogy a magyar társadalomban magas a különféle deviáns viselkedésűek (alkoholisták, öngyilkosok, lelki betegségben szenvedők) aránya más országokhoz viszonyítva. Mi lehet az oka a társadalmi tőke ilyen mértékű hiányának, a bizalmatlanságnak, a társadalom dezintegráltságának és anómiás állapotának évtizedek óta?

A bizalomvesztés kora

Feltételezésem szerint Magyarországon a társadalmi tőke és a bizalom szintje jelentős ingadozásokon ment át a 20. században, azonban ha a század egészét vesszük figyelembe, csökkenő mértéket mutatott. Magyarországon az első világháború előtt a társadalmi tőke és a bizalom szintje viszonylag magasabb szinten volt, amit az első világháború megpróbáltatásai és az azt követő forradalmak csökkentettek. A Horthy-korszak első felében ezt részben sikerült újjáépíteni, majd a háború felé közeledve ismét csökkent a mértéke.¹⁹ A társadalmi tőke és a bizalom a második világháború idején és a pártállami rendszerben szenvedte

17 Albert-Dávid 367. o.

18 Andorka 540. o.

19 A Horthy-korszak autoriter politikai berendezkedése, 1922-től a választásra jogosultak számának csökkentése, a nyílt szavazás intézményének bevezetése a kisebb városokban, falvakban nem kedvezett a demokratikus viszonyok erősödésének. A legsúlyosabb társadalmi problémára, a jövedelmek egyenlőtlen elosztására és a szociális feszültségre nem sikerült megnyugtató megoldást találni a korszakban. A zsidók visszaszorítására és korlátozására irányuló törekvések egyre erősödtek, tehát a demokratikus értékek erősödése és a társadalmi szolidaritás területén is komoly hiányosságok voltak.

el a legsúlyosabb károkat, és a rendszerváltás óta is inkább a válságtünetek és válságjelenségek a meghatározóak.²⁰

A bizalomszint amortizációjának legfontosabb oka az, hogy Magyarországon a 20. század folyamán kilenc rendszerváltást, rendszerváltási kísérletet éltünk meg, amikor a társadalom alapvető értékei, normái jelentősen megváltoztak.²¹ Ezek során „*karakteresen különböző politikai filozófiák, illetve ideológiák alapján olyan váltások történtek, amelyekben a gazdaság-, társadalom-, illetve közpolitika – és az abban való részvétel – szervezése-szerveződése egymástól diametrálisan eltérő rendszereket reprezentált. Ezek mindegyike döntő módon érintette a társadalom számottevő hányadának mindennapi egzisztenciális viszonyait, a társadalomszerkezeten belüli helyét, státuszváltoztatási lehetőségét, a materiális és nem materiális javakból való részesedés körülményeit.*”²²

A bizalom hiányának másik fontos oka a hosszú múltra visszatekintő társadalmi megosztottság, ellentétek. Bibó István állapította meg, hogy a magyar társadalomfejlődés a 16. század elejéig együtt haladt a nyugat-európai folyamatokkal, akkor megakadt, és később már nem tudott a modernizáció egyenes útjára visszatalálni. A reformkorban példátlan társadalmi összefogás valósult meg Magyarországon, az ország modernizációja érdekében. Az arisztokrácia több kiemelkedő személyisége összefogott a köznemesekkel, a polgárokkal, az értelmiségiekkel és a jobbágyokkal annak érdekében, hogy Magyarország elindulhasson a polgári és ipari fejlődés útján. Bibó István a magyar társadalomfejlődés lényegét abban látta, hogy az uralkodó, az arisztokrácia, a köznemesség és a hozzájuk lojális értelmiség többnyire összefogott annak érdekében, hogy az alsóbb társadalmi rétegek nagyobb szabadságért folytatott harcát megakadályozza. A nyugati típusú demokratizálódási folyamatnak a gyökereit Hajnal István nyomán az európai feudalizmusban és a hűbériség intézményében találta meg Bibó, mert ekkor a hatalom személyes és közvetlen volt, az emberek a kis körökben megvalósuló személyes szolgáltatások, jogok, kötelezettségek és szabadságok sokaságában éltek, és a helyi feudális társadalomba személyükkel, családjukkal, munkájukkal, birtokukkal tartoztak bele. A szabadságok kis köreinek és az írásbeliség elterjedésének köszönhetően sikerült a hatalmat racionalizálni, így a király segítségével megvédték magukat a polgári, paraszti és értelmiségi csoportok a hatalom túlzott központosításától. Magyarországon ez az összefogás másként alakult, itt az uralkodó a felsőbb társadalmi csoportokkal fogott össze, annak érdekében, hogy az alsóbb társadalmi rétegeket elnyomás alatt tudják tartani.²³ A magyar demokratizálódási folyamat, az

20 E tanulmányban nem vállalkozom a 20. századi magyar történelemben a társadalmi tőke és a bizalom szintjének társadalomtörténeti, történetpszichológiai mélységű elemzésére. A hipotézisemet néhány történeti ténnyel igyekszem alátámasztani, ugyanakkor lényegesen kimunkáltabb és sokoldalúbb elemzéssel lehetne pontosabban bemutatni a bizalom változását leíró társadalmi folyamatokat.

21 Ezek a következő évszámokhoz kapcsolhatók: 1918, 1919, 1920, 1944, 1945, 1948, 1956, 1957, 1990.

22 Gyarmati György: *Kényszerpályás rendszerváltások Magyarországon 1945–1949*. www.mindentudas.hu/gyarmatigyorgy/20051017gyarmati1.html

23 Bibó (1994/a) 311–327. o.

alsóbb társadalmi csoportok beemelése a politikai nemzetbe és demokratikus állampolgári jogokkal való felruházása, mindvégig a Monarchia időszakában és a Horthy-korszakban is felemásra sikerült és paternalista, félfőudális viszonyok határozták meg, alapjaiban az egyenlőtlen felek közötti alá- és fölérendeltségi viszonyra épült.²⁴

A Monarchia időszakában az első világháborúig, korábban nem látott gazdasági fejlődés indult meg hazánkban. Fejlődött a mezőgazdaság, az ipar, az infrastruktúra a pénzügyi és a kulturális élet is. Az állampolgárok többsége viszonylagos stabilitásban és nyugalomban gyarapodott, városaink máig meghatározó épületeit húzták fel ebben az időszakban. Az eredmények mellett nem feledkezhetünk meg a legsúlyosabb társadalmi problémákról, a növekvő nemzetiségi feszültségekről és a nagymértékű társadalmi egyenlőtlenségről sem. Az ország földterületének több mint fele a 100 hold feletti földbirtokkal rendelkező közép- és nagybirtokosok kezében volt, akik mindössze a lakosság egy százalékát tették ki, míg a föld nélküli agrárproletárok aránya a lakosság közel egynegyedére rúgott.²⁵

Magyarországon ekkor bontakozott ki a civil szervezeti élet. Sorra alakultak a különféle gazdasági jellegű egyesületek, kamarák, hitelszövetkezetek, szövetések, kaszinók és politikai pártok. Egyesületekbe tömörültek a gazdasági szereplők, a gyáriparosok, a kereskedők és a munkások is megalakították a maguk érdekképviselőit, szakszervezeteiket. Újságok, folyóiratok indultak, melyek szintén a társadalmi tőkét erősítették. A századforduló időszakában a társadalmi és kulturális élet legfontosabb helyszínei a kávéházak és a kaszinók voltak, csak Budapesten 500 körül volt a kávéházak száma. Egyre több sportegyesület alakult a különféle sportágakban, és a magyar sportolók már az első újkori olimpián is, 1896-ban jelentős eredményeket értek el. Az egyházak szerepe továbbra is jelentős maradt, a katolikus egyház kötelékébe tartozó szervezeteket összefogó Katolikus Népszövetség taglétszáma az első világháború előtt elérte a 300 ezer főt.²⁶ Az egyházak szerepe az oktatásban is kiemelkedően fontos volt: a népiskolák, a polgárik és a középiskolák többségét az egyházak tartották fenn. A középiskolákban folyó oktatás ebben az időszakban igen magas színvonalú volt, Európa élvonalához tartozott, és ennek szocializációs funkciója is magas szintű volt.²⁷

A falvakban olvasóköri, gazdakörök alakultak, általában a helyi tanító és pap vezetésével. Ezekben vitatták meg a gazdálkodás aktuális kérdéseit, és a közvélemény formálásának is fontos helyszínei voltak. 1896-ban alakult meg a

24 Szabó Ildikó hívta fel a figyelmet arra, hogy a társadalmi tőke és bizalom szintjének történeti bemutatása során alapvető fontosságú a társadalom demokratikus viszonyainak, a társadalmi szolidaritásnak és az állampolgári kultúrának a vizsgálata, ugyanakkor jelen dolgozat kereteit meghaladnák ezek, a témához valóban szervesen kapcsolódó társadalmi folyamatok bemutatása, elemzése.

25 Gyáni-Kövéér 79. o.

26 Romsics 80. o.

27 „A magas szintű műveltséganyag átadása mellett a középiskola fegyelmezett és rendszerető gondolkodásmódra, munkafegyelemre, harmonikus ízlésre, valamint a rend és tekintély tisztelőre szoktatta a diákokat – a leendő elitet.” Romsics 44. o.

Magyar Gazdaszövetség és 1898-ban a meglévő kereskedelmi hálózat konkurenciájaként a Hangya, a keresztény szövetkezeteket tömörítő országos szervezet. A falvakban a helyi társadalmat különféle informális rendezvények és alkalmak is összefogták. A nagyobb munkák, amelyeket elsősorban a rokonsággal, szomszédokkal, barátokkal, több család összefogásával végeztek, mint például az aratás, a kaszálás, a szénahordás, a kukoricatörés, az építkezés, a disznóvágás is, erősítették a társadalmi tőkét, mert a családok a viszonyosság alapján segítettek egymást. Hasonlóan fontosak voltak a nagyobb ünnepek és az ezekhez kapcsolódó események, amelyek szintén összefogták a helyi társadalmat (piacok, vásárok, bálak, lakodalmak, búcsúk, más egyházi ünnepek).

Megállapíthatjuk, hogy már ebben a korszakban is a különféle szervezetek, pártok, egyesületek, gazdasági érdekképviselők körében egyre erőteljesebb elkülönülés figyelhető meg a zsidó és a nem zsidó szervezetek között. Az egyre színesebbé váló civil szervezeti hátteret az első világháború, majd az ezt követő forradalom és a tanácsköztársaság (főként ez utóbbi) jórészt szétzilálta, és a már korábban meglévő társadalmi ellentéteket is elmélyítette a fehérterrorral együtt a modernebb polgári, „urbánus” és a tradicionális úri-rendies, „népi” társadalom tagjai között. Közben a lakosság elszegényedett, éhezett, az országot jórészt kifosztották és feldarabolták. Rövid időre, 133 napra a korábbi társadalmi rendet teljesen felforgatták, a nagybirtokosokat elűldözték, a gyártulajdonosokat és a tisztviselőket elzavarták és helyüket átvették a felfegyverzett proletárok.

A fehérterroret követően, 1920-tól a Horthy-korszakban, megindult a gazdasági és politikai konszolidáció. A már korábban kialakult szociális feszültségeket csak részben tudták a földosztással, a gazdaság és a pénzügyi szféra stabilizálása után meginduló ipari fejlődéssel kompenzálni. A Monarchia korszakából áthúzódó szociális problémák mindvégig fennmaradtak és tovább élődtek.²⁸ Az értelmiség egyes csoportjai, főként a népi írók, szolidaritást vállalva a társadalom legkiszolgáltatottabb, legelesettebb csoportjaival, a cselédekkel és napszámosokkal igyekeztek a nagyarányú társadalmi egyenlőtlenség visszásságaira felhívni a közvélemény figyelmét.²⁹

A két világháború között újjáépült és tovább fejlődött a korábban kialakult színes és sokoldalú civil szerveződések hálózata, taglétszámuk 1932-ben megközelítette a hárommillió főt. 1937-ben közel 18 ezer egyesület működött az országban, társaskörök, sportegyesületek, önszervező egyesületek, kulturális, művészeti, vallási, tudományos egyesületek és érdekképviselők.³⁰ A gazdasági gyarapodás mértéke, összehasonlítva a legfejlettebb nyugat-euró-

28 1930–31-ben a nagybirtokosok és nagypolgárok aránya a társadalom 0,6%-át tette ki, körükben az egy főre jutó éves jövedelem 17 800 pengő volt, a társadalom egy főre jutó átlagjövedelme 534 pengő, a mezőgazdasági cselédek jövedelme 205, míg a napszámosok jövedelme 183 pengő volt évente. Tehát a legfelsőbb társadalmi réteg éves jövedelme az átlagjövedelem 33-szorosa, míg a legszegényebbek jövedelmének 90-szerese volt. Romsics 193. o.

29 Nagyon érzékletesen mutatja be a szegények nyomorát és nehézségeit többek között Illyés Gyula: *Puszták népe* című szociográfiája és Sinka István: *Fekete bojtár vallomásai* című önéletírása is.

30 Szerencsés 16. o.

pai országokéval, 1938-ra megközelítette a Monarchia utolsó békeévében elért szintet.³¹

A szociális feszültségek megoldása iránti igény egyre égetőbb problémává vált. A városi munkásokra vonatkozó szociális védelem sokat fejlődött a két világháború között, ugyanakkor a mezőgazdaságban dolgozókat nem védték ilyen kiterjedt szociális jogok. A szociális problémák megoldására kétféle válasz született Magyarországon a második világháború előtt, alatt és után: egy nemzetiszocialista és egy szovjet típusú szocialista út. A háborús megpróbáltatások, az erősödő német befolyás, a szélsőjobboldal erősödő ideológiai nyomása oda vezetett, hogy a szociális feszültségek megoldására az 1930-es évek végétől egyre erősödően a nemzetiszocialista ideológia adta a legegyszerűbb és a többségnek a legkényelmesebb megoldást: *„Vegyük el a zsidók vagyonát!”* Ez a politikai és földbirtokos elitnek is jól jött, mert nem az ő birtokaikat kellett kiosztani, a hivatalnokok és értelmiségiek gazdasági, kulturális pozíciókhoz juthattak, ráadásul a zsidók elég vagyonosak is voltak, így igen széles társadalmi háttérrel lehetett az ügy számára biztosítani. Bibó István ezt a következőképpen fogalmazta meg: *„A politikai antiszemitizmus elfogadásának és a tekintélyes hányadában zsidók kezén lévő kapitalizmus támogatásának ez a kettős politikája kezdettől fogva létrehozott egy olyan feszültséget, melyben a »zsidókérdés« és annak »megoldása« a zsidók gazdasági hatalmának a felszámolásával vált azonos kérdéssé, s mint ilyen úgy jelent meg, mint az ország első számú szociális kérdése. A konzervatív-feudális kormányzat pedig, bár elvileg mindenféle társadalmi kérdés felvetésének ellene volt, mégis, ha már el nem kerülhette, könnyebben és szívesebben engedett ennek a zsidókra szorított problémafelvetésnek, mint az igazi szociális kérdés teljes szélességben való felvetésének.”*³²

A vagyonekvétel és a kiszorítás fokozatosan és ütemezve történt. Először csak háttérbe szorítás, majd korlátozás történt, ami a munkaerő drasztikus kizsákmányolásán át több százezer ember fizikai megsemmisítéséig vezetett. Óriási féltés volt ez a társadalmi bizalom vonatkozásában és erkölcsi értelemben is. Nem csupán azért, mert embereket üldöztek a vagyonukért és a mögötte meghúzódó ideológiai okokért, hanem azért is, mert munka nélkül, mások vagyonára tudatosan apellálva, cinkosként részt vett ebben a társadalom egy része is. Tehát munka és teljesítmény nélkül rablással, feljelentéssel és fosztogatással lehetett társadalmi méretekben javakhoz jutni.³³

Ezt követően vonult át a front Magyarországon, ami szintén jelentős vagyoni átrendezést, főként vagyonevetsztést hozott. Az élelmiszert, az állatokat, a gyárak

31 Egy 2001-es OECD-tanulmány alapján Magyarországon az egy főre eső GDP a legfejlettebb nyugat-európai országokhoz képest a 20. század folyamán csökkent. E mutató szerint az első világháború előtt a legfejlettebb nyugat-európai országok 60%-án teljesítettünk, az első világháború és Trianon tragédiája után 1938-ra ezt a szintet ismét megközelítettük (57%). A szocializmus virágkorában, 1973-ban ez a mutató 48% volt, majd az 1989-es rendszerváltáskor 39%. A rendszerváltás időszakában hazánk gazdasági teljesítménye 18%-kal zuhant, nagyobb mértékben, mint az 1929–33-as világgazdasági válság idején, így 1992-ben már csak 33%-on álltunk. Rubicon, 2008. 2–3. szám

32 Bibó (1994/b) 12–13. o.

33 Ebben az időszakban is sokan voltak olyanok, akik életük kockáztatásával igyekeztek az üldözötteket segíteni, bújtatni, támogatni. Kecskeméten megemlíthetjük Károlyi Bernát ferences szerzetest, vagy Kovács Bálint református lelkészt.

berendezéseit, az értékeket a nyilasok és a németek, majd ami megmaradt, azt a szovjetek vitték el. A szovjet megszállás idején a szabad és irracionális rablás mindennapos gyakorlattá vált hónapokon keresztül. Százvezrek menekültek el Magyarországról, a szomszédos országok magyarjai közül sokan ide menekültek, százezreket hurcoltak el a Szovjetunió munkatáborába, akik közül sokan ott vesztették az életüket. A front átvonulását követően a társadalmi hierarchia felsőbb rétegei az új berendezkedés ellenségeivé váltak. A cél ismét az lett, hogy elvegyék a társadalom átlagos viszonyainál jobban élők házáat, földjét, ingóságait, üzemét, boltját, amit generációk alatt felhalmoztak, és a házába, a bútorai közé költözzenek a kommunista párt befolyásos tagjai és a rendszer megbízható támogatói. Ezért internáltak, bebörtönöztek, meghurcoltak, menekülésre kényszerítettek, kitelepítettek több százezer embert. A jómódú és szorgalmas svábokat kitelepítették, majd a nagybirtokosokat, a polgárságot, a módosabb parasztságot, a kulákokat, később a kevésbé módosakat is megfosztották földjeiktől, ingóságaiktól. Ez az időszak is óriási erkölcsi problémákat hozott magával, továbbra is munka és valós teljesítmény nélkül lehetett vagyponhoz, előnyhöz, pozícióhoz jutni, másokat pedig, gyakran minden ok nélkül, lehetett tönkretenni és megnyomorítani.³⁴

Bibó István már 1945-ben leírta, hogy a 20. századi, gyakori rendszerváltások, a társadalom korábbi rendjének radikális átalakításai, az ellenfelekkel való leszámolások, a kifosztások és ellehetetlenítések milyen tragikus hatással vannak a magyar társadalomra. *„Az a beállítás, mely nagyon is tudja, hogy a németek kitakarodása jelentős fordulat volt, de ezt a fordulatot egyszerűen besorolja a szabályos időközben ismétlődő politikai fordulatok közé, melyeknek az a szabályuk, hogy előbb bejelentik egy új világ kezdetét, azután az eddigi hatalmasokat börtönbe zárják, az eddigi üldözötteket hatalomra juttatják, főhivatalnoktól egészen a házmesterekig valamilyen formában mindenkit leigazoltatnak, s ennek eredményeképpen lehetőleg minél több embert kimozdítanak helyükből és egzisztenciájukból, hogy másokat juttassanak a helyükbe. (...) A hangsúly ennek megfelelően nem annyira a fordulat politikai tartalmán van, hanem sokkal inkább a politikai fordulatok közepette való egyéni eligazodni nem tudás vagy rossz helyezkedés különféle következményein, számonkérésen, új igazoláson, állásvesztésen, becsukáson, akasztáson. Ez az egész közérzés valóságos és jól megalapozott tapasztalatokon nyugszik, azokon a tapasztalatokon, melyeket az utóbbi évtizedekben teljességgel megromlott és lezüllött magyar közélet és magyar sajtó nyújt a szemlélőnek: a hatalmaskodásnak, a frázisoknak és közügy címén személyes ügyek intézésének az ismétlődő, közös látványán.”*³⁵ A szomorú következtetés az, hogy a társadalom erkölcsi állapota tovább züllött ezen radikális rendszerváltások és a hozzájuk való alkalmazkodások során.

Az 1944–45 után kiépülő szocialista rendszer a bizalom elvesztésének időszaka volt hazánkban is. Fukuyama szerint *„a szocializmus, már ahogy a Szovjetunióban és Kelet-Európában »megvalósították«, egyik legszomorúbb következménye az ottani civil társadalomban végzett iszonyú pusztítás volt, ami a műkö-*

34 Rigó (2008) 77–78. o.

35 Bibó (1994/a) 312–313. o.

dő piacgazdaság és a stabil demokrácia létrejöttét egyaránt hátráltatja. A leninista államnak eltökélt szándéka volt, hogy megsemmisít mindent, ami esetleg a hatalmára törhet, a gazdaság »parancsnoki posztjai«-tól le a megszámlálhatatlan paraszbtirtokon, kisvállalkozáson, szakszervezeten, egyházon, újságon, önkéntes társuláson és hasonlókon át egészen magáig a családig. Hogy ezt a totalitárius tervet milyen mértékben sikerült véghezvinni, az a különböző szocialista országok adottságaitól függött. (...) A történelem iróniája folytán az a doktrína, amit azért agyaltak ki, hogy kiküszöbölje az emberi önzést, még önzőbbé tette az embereket.”³⁶ Fukuyama megállapította azt is, hogy Németország második világháborút követő felosztása után csökkent a társadalmi tőke és bizalom szintje a Német Demokratikus Köztársaságban, Nyugat-Németországhoz viszonyítva.³⁷

A kommunista rendszer lerombolta mind az interperszonális, mind az államba vetett bizalmat. A szocializmus születésének első pillanatától, 1945-től kezdődően megindult az emberek közötti bizalom amortizálódása.³⁸ Állandósult a bizonytalanság, a kommunista párt útmutatása szerint a politikai rendőrség már ettől az időponttól kezdve bárkit letartóztathatott, internálhatott, népbíróság elé állíthatott.³⁹ A félelem és a bizalmatlanság légköre állandósult, a rendszer fenntartásának és működésének alapvető feltételévé vált. A szocializmus időszakában titkos ügynökök tömegei ellenőrizték a társadalmat, és nem lehetett tudni, hogy ki a beszervezett és ki nem, ezért csak a szűk családban bíztak meg az emberek. A téesisítéssel a falvak tradicionális társadalmát zúzták szét. A korábbi életmód és értékrend, a tradicionális erkölcs egyrészt a modernizáció hatására, másrészt a társadalom radikális, szocialista átalakítása és átnevelése következtében megröppant és feloldódott, amit helyette kínáltak, azt a társadalom döntő többsége utasította el.⁴⁰

Az államba vetett bizalom szintje erőteljesen csökkent, sőt az állam és annak intézményei „átverése, kijátszása” kurucos hőstetté, kollektív élménnyé és tapasztalattá vált. A generációk során kialakult munkakultúra elsorvadt és csak nyomokban maradt fenn. Hazánkban a számukban és gazdasági erejükben is meg-

36 Fukuyama 86. o.

37 „A német kultúra folyamatossága Kelet-Németországban az NDK fennállása idején a kommunista uralom miatt jelentős törést szenvedett. Sok német (...) az újraegyesítés után nagy meglepetéssel tapasztalta, milyen óriási kulturális különbségek választják el őket. Nyugati menedzserek elmondták például, hogy török munkásaik több jelét mutatják a klasszikus német erényeknek – a szigorú munkaerkölcsnek, az önfegyelmnek –, mint németnek született, de a kommunizmusban felnőtt honfitársaik. A keletiek pedig a maguk részéről gyakran úgy érzik, közelebb állnak a lengyelekhez, oroszokhoz, bolgárokhoz, hasonlóak a vágyaik, a félelmeik, a posztkommunista világgal kapcsolatos reakcióik. A kultúra tehát nem valamilyen öntörvényű öserő, hanem olyasvalami, ami szüntelenül idomul a politika és a történelem változásaihoz.” Fukuyama: 295. o.

38 A hazai történetírásban 1948-at szokták a fordulat évének tekinteni, ez igaz is abból a szempontból, hogy addig többpártrendszer működött Magyarországon és korlátozott sajtó- és szólásszabadság is volt. Ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hogy az MKP a szovjet megszállás időpontjától az egyes településeken meghatározó szerephez jutott, nyomást gyakorolt a helyi politikára, a politikai rendőrséggel pedig nyomást gyakorolt a társadalomra.

39 Rigó (2010) 60–78. o.

40 Az életmód és értékrendbeli változásokat a 20. század második felére vonatkozóan jól mutatja be Füzi László szociográfiai jellegű, családtörténeti, történeti írása. Füzi 45–50. o.

határozó kis- és középparaszti polgárosodó birtokosok generációkon át kemény, napkeltétől napnyugtáig tartó munkával építették fel gazdaságukat, a fogyasztást minimalizálták, és a birtok növelésére, a gazdaság erősítésére fordították jövedelmük jelentős részét. Ezek az emberek a Horthy-korszakban szocializálódtak, tanultak meg dolgozni, és egészen más volt a hozzáállásuk a munkához, mint a később születetteknek.⁴¹

A szocializmus egyik legnagyobb bűne a társadalmi tőke és a bizalom szétzúzása mellett az, hogy tönkretette ezt az erősen teljesítményorientált, hagyományos munkakultúrát, és a tulajdonhoz, különösen az állami tulajdonhoz való állampolgári viszonyt. Ha volt is teljesítménykényszer, a munkahelyeken egy idő után megtanulták azt kijátszani, és az állami vagyon kisebb-nagyobb részét „magánosítani”, a gyáraktól az állami gazdaságokon át a termelőszövetkezetekig. Ugyanakkor többen felhívták a figyelmet arra, hogy a hetvenes évektől Magyarországon megindult egyfajta spontán társadalmi önszerveződés, a hagyományok tovább éltek, a piaci viszonyok megjelenésének köszönhetően megindult a második polgárosodás folyamata. *„Kialakul a feketegazdaság, beindul a háztáji és a második gazdaság is. Elkezdődik egy gazdasági önszerveződés, ami mégiscsak az egyének összefogását jelenti: az emberek kipróbálják egymást, s úgy működnek együtt, hogy a helyzet kikényszeríti a bizalmat és a tisztességet egymással szemben.”*⁴²

Ennek a társadalmi tőkéjében széttroncsolt, erkölcsileg elbizonytalanodott, bizalmatlan magyar társadalomnak kellett volna az 1989-es rendszerváltás után kibontakoznia, a társadalmi tőkéjét és a társadalmi bizalom szintjét megerősítenie és a gazdasági sikerekre alapozva az európai integrációban rejlő lehetőségekkel élnie. Mint tudjuk, az elmúlt húsz év teljesen másként alakult, a társadalom még válságosabb állapotba sodródott, a lehetőséggel egyelőre nem tudtunk élni.

A 21. század mint lehetőség a bizalom hálójának újrászövésére

A társadalmi tőke megerősítése hosszan tartó és nehezen megismerhető folyamat. Az bizonyos, hogy fontos feltétele a társadalom hosszú ideig tartó, viszonylagos nyugalmi állapota, az evolutív társadalomfejlődési modell, a szerves építkezés, a generációk egymásra épülő munkája, a társadalmi és erkölcsi rend kiszámíthatósága és átláthatósága. Ugyanakkor a mai globális és felgyorsult világban ez szinte lehetetlen. Azt is tudjuk, hogy alkotmánnyal, jogszabályokkal, hatósággal, bíróságokkal és ellenőrzésekkel nem lehet a társadalmi tőkét és

41 Balogh Balázs kiváló tanulmányában mutatja be egy kisparaszti család generációkon átnyúló erőfeszítéseit, hogy a gazdaságuk birtokméretét növelni tudják és erősebb, többet, jobban termelő üzemet tudjanak kialakítani, annak ellenére, hogy a 20. század megrázkódtatásai miatt többször a semmiből kellett újrakezdeniük a birtok felépítését.

42 Lippai.

a bizalmat helyreállítani.⁴³ A közös értékekben, erkölcsi normákban, kötelességekben és felelősségekben való hit és gyakorlatrend, azaz a bizalom szokásszerűvé válása nélkül ez lehetetlen. Véleményem szerint a társadalmi tőke erősítése tudatos állampolgári magatartással, tudatos intézményi vezetéssel és politikai támogatással lehetséges.

Azok, akik szilárd családi háttérrel és biztos társas kapcsolatokkal rendelkeznek, védettebbek a deviáns viselkedésekkel szemben, és egészségesebbek is. Az elvált, egyedül élő emberek halálozási aránya is rosszabb, mint azoké, akik családban élnek.⁴⁴ A magányos emberek alapvető létszükségleteiktől, a család által biztosított érzelmi biztonságtól és stabilitástól vannak megfosztva. Tehát családot alapítani, gyermekeket felnevelni és ápolni a családi, baráti kapcsolatainkat az egyik legfontosabb feladatunk, ami életcél ad, és megvédi a személyiségünket és az egészségünket.⁴⁵ Sok történetet lehet hallani arról, hogy az élet vége felé az emberek rádöbbennek arra, hogy a társas kapcsolatok, a család, a barátok a legfontosabbak, és nem a felhalmozott vagyon és a megszerzett pozíció. Sokan nem is tudnak elmenni addig ebből a világból, amíg nem rendezik legfontosabb társas kapcsolataikat.⁴⁶ A családok megerősítése érdekében tudatos lépéseket lehetne tenni. Nagyobb hangsúlyt kellene fektetnünk a fiatalok családi életre való nevelésére mind családi, mind intézményi szinten, fejleszteni kellene a konfliktusmegoldáshoz szükséges kommunikációs készségeket, hogy a párok meg tudják beszélni egymás között a vitás kérdéseket és elkerüljék a kommunikációs pátthelyzeteket. A politikai vezetésnek hosszú távú családtámogatási rendszerben kellene megállapodnia, amely ciklusokon át kiszámíthatóan működik. Növelni kellene a bölcsődék és óvodák számát és emelni az ott folyó szakmai munka színvonalát, és lehetővé tenni, hogy a nők rugalmasan térhessenek vissza a mun-

43 A bíróságokba és a jogállamba vetett bizalom is csökken olyan esetekben, amikor nyilvánvalóan súlyos bűntények és csalások, sikkasztások után a bűnösök nem, vagy csak enyhe büntetésben részesülnek. Jó példa erre a Princz Gábor-féle Postabank-ügy, vagy a Kulcsár Attila-féle brókerbotrány, akik nevenségesen alacsony büntetéssel úszták meg a felelősségre vonást. Az emberek az ilyen ítéletekből azt a következtetést vonják le, hogy a „nagy halak ezt is megúszhatják”, és azt, hogy „ha nekik lehet lopni, csalni, sikkasztani, akkor nekünk miért nem?”. Magyarországon a szabálysértő magatartás is igen jellemző, azzal az állítással, hogy az „aki vinni akarja valamire, rákényszerül arra, hogy egyes szabályokat áthágjon”, a megkérdezettek 80%-a egyetértett 2002-ben, 2006-ban még többen, a lakosság 84%-a.

A magyar Országgyűlés ciklusokon át úgynevezett törvénygyárként működött, sorra hoztak újabb és újabb törvényeket, és mindig kiderült, hogy az élet számos területét nem lehet jogszabályokkal irányítani. Jakab András szerint Magyarországon a „bírák közül sokan azt hiszik, elég a törvényt alkalmazniuk, s nem kell megfelelniük más elvárásnak. Ez azonban saját szerepüknek és az alkotmány szabályainak súlyos félreértése. A társadalom erkölcsi igényeire nemcsak azért kell figyelni, mert így hatékonyabban működik a jogrend, hanem mert közvetve a bírák is a néptől kapják a hatalmukat. Azaz a jogállamiság és a demokrácia alkotmányos elve is erre kötelezi őket. (...) Demokratikus jogállamban a jognak erkölcsi tekintélye kell, hogy legyen.” Tehát a jogrend és az igazságszolgáltatás is csak közös értékeken, erkölcsön alapulhat. Kulcsár 28. o.

44 Kopp 1997.

45 Több hazai vizsgálat is igazolja, hogy a magyarok gyermek- és családcentrikusak, és általában egy gyermekkel többet terveznek a családok, mint ahány megszületik.

46 Az egyik legjobb irodalmi alkotás ebben a témában Márai Sándor: *A gyertyák csonkig égnek* című írása.

kaerőpiacra.⁴⁷ Családunk múltjának megismerése, a hagyományainak ápolása, a generációk közötti kommunikáció segít megtalálni helyünket a világban, és egy fiatal ember számára is biztonságosabb fogódzót jelent a gyakran zűrzavarosnak tűnő világunkban. Az emberek biztonságérzetéhez és jó közérzetéhez fontos a gyermekkorban megismert és megtanult, szokásszerűvé vált kultúra, valamint életmód ápolása, folytatása és gyakorlása is.

Az AGB Nielsen Médiakutató mérései alapján 2006-ban egy felnőtt magyar ember átlagosan napi 265 percet, azaz négy óra 25 percet, majdnem négy és fél órát töltött tv-nézéssel.⁴⁸ Ezt az időt, vagy ennek egy részét érdemes lenne a családra, a barátokra, a társas kapcsolatokra fordítani.⁴⁹

A családi és intézményi szocializáció során kiemelkedő jelentőségű az, hogy a szűk családon és baráti kapcsolatokon túl más közösségekhez is tartozunk. Évezredek óta az ember kisebb-nagyobb közösségekben élt (nemzetség, törzs, faluközösség, uradalom, város, céh, egyházközösség), másként nem is tudta megteremteni a szükséges életfeltételeket, ezekben a közösség normáit, értékeit mindenkinek el kellett fogadnia és betartania. Ma nem beleszületünk az ilyen típusú közösségekbe, hanem tudatosan választjuk azokat. Az emberek olyan közösségekben vesznek részt szívesen, amelynek kultúrájával, szokásaival, értékrendjével azonosulni tudnak. A közösség tagjaitól kapott pozitív visszajelzés megerősíti az egyén önbizalmát és önértékelését. A közösséghez való tartozás azt is jelenti, hogy vannak, akik számára fontosak vagyunk, vannak, akikre számíthatunk.

A lakóhelyi közösséghez tartozás is fontos része lehet identitásunknak. Reménytelen az az igyekezet, amellyel sok-sok hazai település keresi azt a korábban elvesztett és elnyomott hagyományt vagy jellegzetességet, ami egyedivé, különlegessé teszi. Furcsa és kevésbé érthető, hogy az általános iskolában a gyerekek miért az ókori Mezopotámiával, Egyiptommal, a megfoghatatlan távoli múlttal kezdik a történeti tanulmányaikat, míg a településük múltjáról, hagyományairól szinte semmit sem tanulnak az általános és középiskolák többségében. Ha az embereknek van családjuk, vannak baráti kapcsolataik, tartoznak valamiféle

47 A magyar gazdaság és munkaerőpiac egyik legnagyobb problémája a gazdaságilag aktív népesség (15–64 évesek) alacsony aktivitási rátája, 61,5% volt 2008-ban, amikor az Európai Unió átlaga 70,9% volt, de több országban is, például Hollandiában, 80% körül alakult ez az érték. Hazánkban az alacsony aktivitási ráta egyik fő oka, hogy a részmunkaidőben foglalkoztatottak aránya csupán 4%, míg Hollandiában közel 50%, de Németországban is 25% körüli (KSH). Ugyanakkor azt is tudjuk, hogy Magyarországon igen kiterjedt a szürke- és feketegazdaságban foglalkoztatottak száma.

48 Egy nagymintás vizsgálat keretében megállapították, hogy azok, akik naponta több mint négy órát nézik a tv-t, a belső életcélokot kevésbé tartották fontosnak, mint akik kevesebb időt töltöttek a tv előtt, az életminőségük is rosszabb és a betegség kialakulásának kockázata is nagyobb. Akik többet nézik a tv-t, azoknál kisebb a társas támogatottság. A túlzott tv-nézés, a belső célok helyett a külső célok felé orientálja az embereket, mert a fogyasztói társadalom értékeit közvetítik többségében, legalábbis a legnagyobb nézettséggel rendelkező csatornák. Németh és társai, Kopp 2008. 390. o.

49 Különböző vizsgálatok eredményei igazolják azt, hogy a „külső célok csökkentik a személyi elégedettségét, önbecsülését, autonómiaérzését, míg a belső orientációjú életcélok növelik lelki jóllétét, elégedettségét.” A fogyasztói társadalom értékrendje a külső célok irányába, míg a társas kapcsolatok, a bizalom és a társadalmi tőke erősödése felé orientálja az embereket. A döntés felelőssége a miénk, viszont hatással van a családjunkra, a gyermekeinkre, a barátainkra, a társas kapcsolatainkra, végső soron az egész társadalomra.

közösséghez, akkor az idegenekhez is nagyobb bizalommal közelítenek, és ilyen esetben az adott szavukat, ígéretüket is jó eséllyel betartják, mert nem kockáztathatják meg azt, hogy elterjedjen róluk, hogy megbízhatatlanok, mert akkor a társas kapcsolataikat elveszítenék. A gazdasági élet is, elsősorban a megbízhatóság, az adott szó ereje miatt, profitál jól a bizalom magas szintjéből. Napjainkra a hagyományos közösségek nagy része felbomlott, vagy csak kevesen tagjai ilyeneknek, így az emberek közösség általi ellenőrzése is csökkent.⁵⁰

Az oktatási rendszer is erősíthetné a bizalom szintjét a társas együttműködési készség fejlesztésével. Ezt sem kell kitalálnunk, mert Nyugat-Európa oktatási rendszerében a csoportmunkának, a diákok együtt tanulásának, kooperálásának a módszere, a problémák közös megoldása, a projekt módszer már évtizedek óta bevált, jól működő pedagógiai gyakorlat. Ha a közösségek különféle szintjein a problémákat hatékonyabb kommunikációval tudnánk kezelni, nagyon sok felesleges erőfeszítéstől kímélhetnénk meg magunkat, és számos problémát sokkal egyszerűbben látnánk és oldanánk meg.⁵¹

Természetesen ma is alakulnak új típusú közösségek valamilyen hobbi, sportág, vallás vagy egyéb tevékenységek, értékek köré rendeződve. A kapcsolatteremtésnek teljesen új formái az internet segítségével szerveződő virtuális közösségek, bár ezekkel kapcsolatosan is több vizsgálat kimutatta, hogy a személyes, társas kapcsolatot nem tudják helyettesíteni.

Az állami, intézményi szinthez tartozik a döntéshozó és a végrehajtó hatalom, az állami intézmények, az oktatás, az egészségügy intézményei és a hivatalok is. A politikai elit feladata a közérdek és az ország érdekeinek a képviselése. Demokratikus viszonyok között a társadalom jobb boldogulása érdekében a pártok az általuk képviselt értékek mentén kialakított álláspontjaikat nyilvánosan ütköztetik és megvitatják a különféle szakmai és civil szervezetekkel, érdekképviselésekkel. Napjaink politikai erőfeszítéseinek lényege az, hogy a pártok a politikai lövészárkokból vaktában tüzelnek minden, az övékétől eltérő véleményre. Ez zsákutca. Társadalmunk boldogulásának és boldogságának erősítése a legfontosabb feladata minden közszereplőnek, a pártérdek, a személyes érdekek és ambíciók csak másod-, illetve sokadlagos helyen szerepelhetnek. A politikai elitnek a bizalom és a társas kapcsolatok építése terén is jó példával kellene elől járnia. Egy politikai erő nagyon gyorsan elveszítheti az állampolgárok belé vetett bizalmát, amit csak nagyon nehezen, hosszú idő alatt lehet visszaszerezni.

50 Tomka Miklós szerint a társadalom 5–10%-a kötelességének érzi, hogy környezetében emberibb viszonyokat teremtsen, ennyien vannak azok, akik vállalkoznak önkéntes munkára, részt vesznek a közügyekben, ezt a réteget kell erősíteni és szélesíteni, mert ők lehetnek azok, akik összefogják a társadalmat és nem engedik annak szétesését.

51 Családi szinten nagyon jól mutatja be ezt az érdemi kommunikáció hiányából származó problematikát Timár Péter: *Csapat le csacsi!* című filmje, melyben egy téves levél miatt egy addig rendezetten működő család bonyodalmaival és szétesésével mutatja be, pedig csak tisztázni kellett volna a félreértés okát. Hasonló problémát láthatunk a politikai élet területén is, ugyanis a pártok vezetői a mai napig nem tudtak megállapodni az ország legfontosabb érdekeiben, sőt érdemben nem is tárgyalnak egymással, holott azzal igen komoly erőforrásokat lehetne megtakarítani a társadalom egésze számára. Sokak szerint a cigány gyerekek oktatási integrációjának sikere is a szülőkkel való megfelelő kommunikációban rejlik.

Az önkormányzatokban és a hivatalokban hatékonyság szempontjából jelentős előrelépések történtek a rendszerváltás óta, azonban sok tennivaló van még az ügyfélcentrikusság érvényesítése, a segítőkészség erősítése és a korrupció felszámolása területén. A közbeszerzések és a pályázatok lebonyolítása során sok korrupciós botrány került nyilvánosságra az elmúlt években, főként az utóbbi hónapokban. Az egészségügy és az oktatás szintén nagyon komoly problémákkal küzd napjainkban. Az egyik legsúlyosabb probléma ezen a területen az, hogy a munka értéke, tehát a munkavállaló teljesítménye és a munkáért kifizetett bér nincs arányban a társadalmi igazságossággal, a munka hasznosságával és a társadalom értékítéletével. Az orvosok, az egészségügyi dolgozók erősen alulfizetettek, holott a társadalmi hasznosság szempontjából az egyik legfontosabb munkát végzik. Az egészségügyben többek között ezért alakult ki a hálapénz intézménye, számos negatív vonásával együtt, vagy mennek külföldre dolgozni az orvosok. A pedagógusok tekintélye, szakmai presztízse csökkent, és nem is a legjobb képességű fiatalokra bízunk a jövő nemzedékeinek oktatását, szocializálását. Holott a jövőnk szempontjából ez az egyik legfontosabb hivatás.⁵² Magasabb bér esetén válogatni lehetne a tehetséges, jó képességű fiatalok között, és magasabb teljesítményt lehetne elvárni cserébe. Mindezekkel párhuzamosan veszteséges, alacsony hatékonysággal működő, szintén közfeladatot ellátó állami vállalatoknál több milliós havi fizetéssel, nagy prémiumokkal és egyéb luxusjuttatásokkal honorálják mások munkáját. A kapitalista társadalmakban a jövedelmeket a teljesítmény és a társadalmi igazságosság alapján osztják el, ha nem így történik, az aláássa a társadalmi bizalmat és a teljesítményt is, ráadásul a korrupciót segíti elő.

Egy sikeres társadalomnak a legfontosabb célja a kölcsönös bizalmon alapuló közösség felépítése, amelyekben az emberek tudják azt, hogy saját céljaikat is korlátozniuk kell a társadalom hosszú távú működése és boldogulása érdekében. Ez a hosszú távú szemléletmód hiányzik napjaink felgyorsult technológiai fejlődése miatt globalizálódó világából, különösen egy olyan országban hiányzik ez a szemléletmód, mint Magyarország, ahol az előző évszázad tapasztalatai alapján nem lehetett hosszú távon gondolkodni, hosszú távra berendezkedni, hanem az adott pillanatban kellett megragadni a lehetőségeket, mert a rendszerváltások az emberi sorsok alakulását is kiszámíthatatlanná tették.

Végül a Marosvécsen született, a Duna-delta különböző fogolytáboraiiban hat évet ártatlanul szenvedett Varró János irodalomtörténész gondolatával zárom írásom: *„Vécs jelentette számomra a szilárd talajt, az otthon biztos fogódzóját, de ugyanakkor a számon kérő széket is, amely előtt vállalnom kellett az erkölcsi felelősséget mind szavaimért, mind cselekedeteimért. Ez a felelősségérzet határozta meg egyéni sorsomat, ez gátolt meg abban, hogy »egészséges« származásom előnyeit és képességeimet kihasználva, az anyagi jólét sima útját járjam. (...) Tán a léleknek is megvannak a maga öntörvényei, melyek kristályrendszerbe foglalják az értelem és érzelem világának kusza szövevényét,*

⁵² Egy OECD-tanulmány megállapította, hogy az oktatás minőségében viszonylag kismértékű javulás is a gazdaság teljesítményében, a GDP növekedésében érezhető javulást eredményez. Csapó Benő erre reagálva egy interjúban kifejtette, ha a PISA-pontszámok emelkednének a magyar diákok körében, az igen számottevő GDP-növekedést hozhatna. Balla.

létrehozzák azt a tudatot, amely az egyén individualista hajlamait megnyesegeti, s őt az őt is megtartó közösség egyetemes céljainak szolgálatába állítja."⁵³

A bizalom és a társadalmi tőke újjáépítése a magyar társadalom boldogsága és boldogulása szempontjából az egyik legnagyobb kihívás a 21. századra.

Felhasznált irodalom:

- Albert Fruzsina, Dávid Beáta: *A kapcsolati tőke dimenziói etnikai metszetben.* In: Kolosi Tamás, Tóth István György, Vukovich György (szerk.): *Társadalmi riport 2006.* TÁRKI Társadalomkutatási Intézet, Budapest, 2006
- Andorka Rudolf: *Bevezetés a szociológiába.* Osiris Kiadó, Budapest, 1997
- Balla István: *A sokkoló gazdasági növekedés titka.* www.fn.hu/belfold/20100316/sokkolo_gazdasagi_novekedes_titka/ Utolsó letöltés: 2010. március 30.
- Balogh Balázs: *Egy kisparaszti család gazdasági törekvései Tápon (1920–1959).* In: Szilágyi Miklós (szerk.): *Társadalomnéprajzi tanulmányok.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1998
- Bibó István (1994/a): *Demokratikus Magyarország. Válogatás Bibó István tanulmányaiból.* Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1994
- Bibó István (1994/b): *Zsidókérdés Magyarországon 1944 után.* Katalizátor Iroda, Budapest, 1994
- Bourdieu, Pierre: *Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke.* In: Angelusz Róbert (szerk.): *A társadalmi rétegződés komponensei.* Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1997
- Francis Fukuyama: *Bizalom. A társadalmi erények és a jólét megteremtése.* Európa Könyvkiadó, Budapest, 2007
- Füzi László: *Világok határán.* Forrás, 2010. 3. szám, 17–50. o.
- Gyarmati György: *Kényszerpályás rendszerváltások Magyarországon 1945–1949.* www.mindentudás.hu/gyarmatigyorgy/20051017gyarmati1.html Utolsó letöltés: 2009. szeptember 18.
- Györfffy Dóra: *Társadalmi bizalom és költségvetési hiány.* Közgazdasági Szemle, 2007. 3. szám, 274–290. o.
- Hankiss Elemér: *Döbbenetes fegyverletétel a jövő előtt.* www.hvg.hu/print/20090929_hankiss_pesszimizta_gallup.aspx Utolsó letöltés: 2009. szeptember 30.
- Illyés Gyula: *Puszták népe.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1974
- Kopp Mária: *A család mint a bizalom alapja.* Magyar Szemle, 1997. 5. szám
- Kopp Mária, Skrabski Árpád: *Kik boldogok a mai magyar társadalomban?* In: Kopp Mária (szerk.): *Magyar lelkiállapot 2008. Esélyteremtés és életminőség a mai magyar társadalomban.* Semmelweis Kiadó, Budapest, 2008
- Kulcsár Anna: *Szívütem helyett. Interjú Jakab András jogásszal.* Magyar Nemzet, 2010. február 6. 28. o.

53 Varró 15–16. o.

- Lippai Roland: *Ahol hazudhat a miniszterelnök, ott robbanhat a társadalom. Interjú Tomka Miklós szociológussal.* Magyar Nemzet, 2009. október 7.
- Márai Sándor: *A gyertyák csonkig égnék.* Akadémiai Kiadó és Helikon Kiadó, Budapest, 1990
- Németh Erzsébet, Martos Tamás, László Krisztina, Székely András: *A televízióhasználat és testi-lelki egészség összefüggései.* In: Kopp Mária (szerk.): *Magyar lelkiállapot 2008. Esélyteremtés és életminőség a mai magyar társadalomban.* Semmelweis Kiadó, Budapest, 2008. 390–397. o.
- Orbán Annamária és Szántó Zoltán: *Társadalmi tőke.* Erdélyi Társadalom, 2005. 2. szám, 55–70. o. www.socialnetwork.hu/cikkek/OrbanSzanto2007.htm Utolsó letöltés: 2010. február 18.
- Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században.* Osiris Kiadó, Budapest, 2001
- Rigó Róbert: *A zsidó vagyon sorsa Kecskeméten (1944–1949).* Forrás, 2008. 9. szám, 42–81. o.
- Rigó Róbert: *A Kecskeméti Népbíróság néhány ügye.* Forrás, 2010. 2. szám, 60–78. o.
- Skrabski Árpád: *A társadalmi tőke változásai Magyarországon az átalakulás időszakában.* In: Kopp Mária (szerk.): *Magyar lelkiállapot 2008. Esélyteremtés és életminőség a mai magyar társadalomban.* Semmelweis Kiadó, Budapest, 2008
- Sinka István: *Fekete bojtár vallomásai.* Püski és Csokonai Kiadó, Budapest–Debrecen, 1989.
- Szabó Ildikó: *A pártállam gyermekei. Tanulmányok a magyar politikai szocializációról.* Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2000
- Szabó Ildikó: *Nemzet és szocializáció. A politika szerepe az identitások formálódásában Magyarországon 1867–2006.* L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2009
- Szerencsés Károly: *Hová tűnt a demokrácia? Magyarország gleichschaltolása 1945–1949.* Rubicon, 2010. 2. szám 5–19. o.
- Tomka Miklós: *Hagyományos (vallási) értékek a modern társadalomban.* Educatio, 2001. 3. szám 419–433. o.
- Varró János: *Erdélyi sorsvallató. Egy erdélyi 56-os utolsó vallomása.* Korda Kiadó, Kecskemét, 2008